

e-ISSN: 1694-8742
№1(6). 2025, 91-100

ПСИХОЛОГИЯ
Психология
Psychology

УДК: 64013(5752)

DOI: [https://doi.org/10.52754/16948742_1\(6\)_11-2025](https://doi.org/10.52754/16948742_1(6)_11-2025)

**КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЛКЫНЫН ПАНДЕМИЯДАН КИЙИНКИ ПСИХИКАЛЫК
ДЕН СООЛУГУНУНА ЗОРДУК-ЗОМБУЛУКТУН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

**ВЛИЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ НАСИЛИЯ НА ПСИХИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ НАСЕЛЕНИЯ
КЫРГЫЗСТАНА ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ**

**THE IMPACT OF VIOLENCE ON THE MENTAL HEALTH OF THE POPULATION OF
KYRGYZSTAN AFTER THE PANDEMIC**

Жолдошева Акчач Олмасовна
Жолдошева Акчач Олмасовна
Zholdosheva Akchach Olmasovna

психология илимдеринин доктору, Ош мамлекеттик университети
доктор психологических наук, Ошский государственный университет
Doctor of Psychology Sciences, Osh State University
akchach.joldosheva@mail.ru
ORCID: 0000-0002-5834-2703

КЫРГЫЗСТАНДЫН КАЛКЫНЫН ПАНДЕМИЯДАН КИЙИНКИ ПСИХИКАЛЫК ДЕН СОЛУГУНУНА ЗОРДУК-ЗОМБУЛУКТУН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Аннотация

Макалада коронавирустук инфекциянын өтүшү менен байланышкан оор турмуштук кырдаалга туш болгон адамдарга психосоциалдык жардам көрсөтүүнүн өзгөчөлүктөрү баяндалат. COVID-19 пандемиясынын учурунда аткарылган иштердин негизги бөлүгүн психологдор онлайн форматта аралыктан экспозиция режиминде жүргүзүшкөн. Бул дүйнө жүзү боюнча миллиондогон адамдар сыяктуу алардын ден- соолугуна коркунуч туудурган пандемиядан аман калган үй-бүлөлөрдүн катышуучуларын камтыган фокус-топтун ишинин жыйынтыктарын сүрөттөйт. Психосоциалдык жардам көрсөтүүнүн негизги натыйжалары, ошондой эле балдар тарабынан пандемия фактыларына байкоо жүргүзүү, зордук-зомбулук, үй-бүлөдө балдарга ырайымсыз мамиле кылуу жагдайларын, ар кандай фактыларга дуушар болгон балдардын жүрүм-турумунун белгилерин аныктоо. Чондор тарабынан аларга карата жасалган зордук-зомбулуктун түрлөрү жалпыланган. Үй-бүлөлүк зомбулукка олуттуу мүнөздөмө аны ар кандай түрлөргө классификациялоосу менен берилет. Бул түшүнүктүн философиялык жана логикалык аныктамаларына ылайык эки критерий бар. Биринчиси: тукум деп аталган объекттердин кеңири чөйрөсүнө таандык. Экинчиси: түрлөрдүн көлөмү, мазмуну боюнча катышы, эки критерий бири-бирин жокко чыгарбайт.

Ачкыч сөздөр: пандемия, эл, колдоо, жардам, COVID-19 тобокели, зордук-зомбулук, табияты, типтери, манызы, кесепеттери, социум.

Влияние проблемы насилия на психическое здоровье населения кыргызстана после пандемии

The impact of violence on the mental health of the population of kyrgyzstan after the pandemic

Аннотация

В статье описаны особенности предоставления психосоциальной помощи людям в трудной жизненной ситуации, которая связана с перенесением ими коронавирусной инфекции. Основной объем проделанной работы во время пандемии КОВИД-19 психологами выполнялся в режиме удаленного воздействия в онлайн-формате. Здесь описываются результаты работы с фокус-группой, где были участники из семей, в которых люди перенесли пандемию, поскольку их здоровье оказалось в условиях угрозы смертельной опасности, как и у миллионов людей во всем мире. Подводятся основные итоги оказания психосоциальной помощи, а также проведенных наблюдений за фактами перенесения пандемии детьми, выявления ситуаций насилия, жестоких приемов обращения с подрастающими в семье детьми, признаками поведения детей, подвергшихся фактам различных видов насилия над ними со стороны взрослых. Значимую характеристику домашнего насилия дает его классификация на различные виды. Согласно философско-логическим определениям этого понятия, существуют два критерия. Первый: принадлежит широкому кругу объектов, называемому родом. Второе: соотношение размера и содержания вида, эти два критерия не исключают друг друга.

Abstract

The article describes the features of providing psychosocial assistance to people in difficult life situations, which are associated with the transfer of coronavirus infection. The bulk of the work done during the COVID-19 pandemic was carried out by psychologists in the mode of remote exposure in an online format. It describes the results of a focus group work that included participants from families in which people survived the pandemic, as their health was threatened with mortal danger, like millions of people around the world. The main results of the provision of psychosocial assistance, as well as the observation of the facts of the pandemic by children, the identification of situations of violence, cruel treatment of children in the family, signs of behavior of children subjected to the facts of various types of violence against them by adults are summarized. A serious characterization of domestic violence is given by classifying it into different types. According to the philosophical and logical definitions of this concept, there are two criteria. The first: belonging to a wide range of objects called the genus. The second: the ratio of the species in terms of size and content, the two criteria are not mutually exclusive.

Ключевые слова: пандемия, люди, поддержка, помощь, риски КОВИД-19, насилие, природа, виды, смысл, последствия, общество.

Keywords: pandemic, people, support, help, risk of COVID-19, violence, nature, types, meaning, consequences, society.

Киришүү

Азыркы коомдо COVID-19 жайылышына байланыштуу пандемия учурунда психологдордун ролу абдан чоң. Ашыкча баа берүү кыйын, анткени бул оору медициналык көз караштан алганда анча коркунучтуу эмес, психологиялык жактан маанилүү. Анткени, көптөгөн оорулуу адамдар өз денесинин дени сак абалына өз ишенимин жоготот жана биринчи кезекте психологиялык жактан чөгүңкү сезип психосоматикасы бузулат, бул алардын ден-соолугуна медициналык коркунучка каршы турууда психикалык күчүн жана туруктуулугун жоготот.

Зордук-зомбулукту криминологиялык классификациялоосу Платондун чыныгы жана жалган философтор сыяктуу негизги критерийлери болуп, жасалуу жолу, мотивация, субъекттердин мүнөздөмөлөрү сыяктуу белгилер боло алат (Челышев, 2016). 2019-жылдын 30-декабрында бүткүл дүйнөгө, 2020-жылдын 11-мартында Кыргыз Республикасында жарыяланган бул вирус бүткүл дүйнөдө гана эмес, Кыргызстанда да коомдук резонанс жаратып, өнөкөт оорулардын көбөйүшүнө, психикалык ден соолуктун начарлашына ар кандай терс сезимдерге алып келген. Ал кезде адамдар чындап эле дарыгерлердин эмес, психологдордун, психотерапевттердин жардамына көбүрөөк муктаж болчу. Кыргыз психологдор коомунун президенти, профессор Ч. А. Шакееванын демилгеси менен доцент Жолдошева А. О. Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарындагы жана түштүк аймактагы Ош шаарындагы иштерди жетектеген. WhatsApp, Messenger тиркемелери жана телефон аркылуу ондогон онлайн консультациялар өткөрүлдү. Нарын, Ысык-Көл, Талас жана Чүй облустарындагы ЖОЖдордун психологдору калкка психологиялык жардам көрсөтүү демилгеси көтөрүлдү.

Изилдөөнүн усулдары

Үй-бүлөлүк зомбулук күйөө менен аялдын ортосунда жана мурунку жубайлардын ортосунда, чоңдор менен балдардын, үй-бүлөнүн улгайган мүчөлөрүнүн ортосунда, балдары менен биологиялык ата-энелеринин биринин жаңы өнөктөштөрүнүн ортосунда жана бир жыныстуу жубайлардын ортосунда, багып алган ата-энелер менен балдардын ортосунда – олуттуу маселе жаралышы, ал зомбулуктар үй -бүлө чөйрөсүнө жараша болушу күтүлдү. Демек, бул көрүнүштү зомбулукчу менен жабырлануучулар ортосундагы мамиленин мүнөздөрүнө жараша классификациялоо зарыл. Бул критерий үй-бүлөлүк зомбулукту төмөнкү түрлөргө бөлүүгө мүмкүндүк берди:

- Өз балдарына карата зомбулук;
- бир жубайдын (өнөктөшүн) экинчисине карата зомбулук көрсөтүүсү;
- балдарынын жана неберелеринин улгайган туугандарына карата зомбулук көрсөтүүсү.
- мигранттын балдарына туугандары тарабынан болгон зомбулук

Буга чейин криминофамилистикада ушундай классификацияны Д. А. Шестаков аныктап (Шестаков, 1996), төмөндөгүлөрдү бөлүп караган: жубайлардын ортосундагы чыр-чатактар, улуу жана жаш муундардын өкүлдөрүнүн ортосундагы чыр-чатактар, башка тууганчылык жана мүлктүк дооматтар боюнча чыр-чатактар.

Балдарга карата зомбулук ата-энелерден, чоң ата-чоң энеден, өгөй атадан же өгөй энеден, ошондой эле ата-энелердин биринин өнөктөшүнөн болушун кыргыздын жашоо турмушунан баамдап келебиз. Илимий адабияттарда жана бир катар эл аралык-укуктук актыларда балдарга карата үй-бүлөдөгү зомбулук көбүнчө “ырайымсыз мамиле” деп аталат, ошол эле учурда бул түшүнүктөр синоним катары колдонулат. Баланын укуктарын коргоо

боюнча 1975-жылкы мыйзамда баланы кордоо же кароосуз калтыруу баланын физикалык же психологиялык ден соолугуна же бакубаттуулугуна татыксыз иш-аракеттерден же анын жыргалчылыгына кам көрбөгөндүктөн жабыркап, же бала өзүн коркунучтуу сезет деп айтылат.

Көрсөтүлгөн түрлөрдүн экинчиси - жубайына (жубайына) же өнөктөшүнө (өнөктөшүнө) карата жасалган зомбулук. Анда кемсинтүү, кемсинтүү, ур-токмокко алуу, сексуалдык зомбулук ж.б. Ал эми кээде бул мамилелердин укуктук формасына карабастан, алардын чогуу өмүр бою мамилелеринде уланат. Кыргызстандын ар кайсы аймактарында, постсоветтик мейкиндикте жана дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө жүргүзүлүп жаткан статистика жана изилдөөлөр көрсөткөндөй, зордук-зомбулуктун бул түрүнүн курмандыктары көпчүлүк учурда аялдар, ал эми өтө сейрек гана укук бузуучулар.

Улгайган адамдар көбүнчө зордук-зомбулук же кайдыгерлик жөнүндө сүйлөшпөйт, болуп жаткан окуялардан намыстанышат, кордук көргөндөрдөн коркушат же өзгөрүүгө алсыз болушат. Алар үй-бүлө мүчөлөрү жана мамлекет жана коом тарабынан өзгөчө коргоого муктаж. Үй-бүлөдөгү зомбулук муундан муунга өтүп келет. Демек, балдарын, неберелерин, чөбөрөлөрүн чоңойтуп, тарбиялап өстүргөн балдары ата-энесинин, сүйгөн адамдарынын жактырбоосун, эмоционалдык жактан четке кагышын, сыйлабастыгын жана ар кандай зордук-зомбулуктарын баштан кечириши үй-бүлөнүн жашоо шарттарына жараша болот жана алардын өз үй-бүлөсүнө болгон ишенимине чыккынчылык кылуунун алгачкы тажрыйбасы узак мөөнөттүү кесепеттерге алып келди, бул кийин алардын ата-энелеринин жашоосунда чагылдырылган.

Изилдөөнү талкуулоонун натыйжалары

КРын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан социалдык-укуктук коргоонун негиздери жөнүндө» мыйзам долбооруна ылайык, колдонулган зомбулуктун мүнөзүнө жараша физикалык, психикалык, сексуалдык таасир көрсөтүү жана мажбурлоо болуп бөлүнүшү мүмкүн экендигин кошумчалоого болот. Бул бөлүнүү талаштуу, анткени “кылмыш укугу доктринасында зомбулук физикалык жана психикалык болуп бөлүнсө да, мыйзам “зордук-зомбулук” деген терминдин астында, Л. Д. Гаухман, - жалпысынан физикалык зордук-зомбулук гана айтылып жатат. Бул эгерде зордук-зомбулук көрсөтөм деп коркутуу үчүн жоопкерчилик каралса, анда бул кылмыш-укуктук ченемдин диспозициясында атайын каралгандыгы менен далилденет. Бүгүнкү күндө бул жобо, бир катар авторлордун пикири боюнча, принципиалдуу түрдө туура көрүнөт жана мыйзамды колдонууда эч кандай көйгөйлөрдү жаратпайт (Гаухман, 2013).

Үй-бүлөдөгү зомбулуктун себептери жөнүндөгү психологиялык теориялар инсандык өзгөчөлүктөргө басым жасайт. Зордуктоочулардын типтүү инсандык өзгөчөлүктөрүнө капыстан ачуулануу тенденциясы, пассивдүү башкаруу жөндөмү жана өзүн төмөн баалоо кирет. Зордук-зомбулуктун ар кандай көрүнүштөрү бар экенин түшүнүү маанилүү. Жыштыгы, оордугу, максаты жана натыйжасы боюнча олуттуу айырмачылыктар бар. Үй-бүлөдөгү зомбулук ар кандай формада болушу мүмкүн, анын ичинде физикалык агрессия, кол салуу (уруу, тиштөө, түртүү, ыргытуу ж.б.) же кол салуу коркунучу; жыныстык кол салуу; башкаруу же үстөмдүк кылуу; коркутуу; пассивдүү/тымызын зомбулук (мисалы, көңүл бурбоо); жана экономикалык зомбулук, жокчулук (Wikipedia). Зордук-зомбулук менен катар эле кылмыш жоопкерчилигине тартуу, адам уурдоо, мыйзамсыз камоо, кол салуу жана куугунтуктоолорду кароого болот (Балдарды, анын ичинде үйдө денелик жазалоонун бардык түрлөрүнө тыюу салган мамлекеттер, 2022). Бирок үй-бүлөлүк зомбулуктун бир нече негизги түрлөрү кеңири жайылууда: физикалык, сексуалдык, психологиялык жана экономикалык (Балдарга карата зомбулукту токтотуу, 2022).

Физикалык зомбулук - жабырлануучуга физикалык зыян келтирүү, коркуу, ооруу, травма, башка физикалык азап же денеге зыян келтирүү максатында түз же кыйыр түрдө таасир кылуу (Балдарды, анын ичинде үйдө денелик жазалоонун бардык түрлөрүнө тыюу салган мамлекеттер, 2022). Мажбурлоонун контекстинде физикалык зомбулук жабырлануучуну көзөмөлдөө болуп саналат (Балдарга карата зомбулукту токтотуу, 2022). Физикалык зомбулук - адамга физикалык таасир этүүчү жүрүм-турумдун бардык агрессивдүү формалары, анын ичинде кыймыл эркиндигин чектөө. Булар – уруп-сабоо, түртүү, тырмап салуу, түкүрүү, предметтер менен чабуу, басып алуу, ыргытуу, уруп-тепкилөө, муунтуу, курал колдонуу, күйүккө алып келүү.

Биздин изилдөөлөр боюнча, күйөөлөрдүн аялына физикалык күч колдонуусу боюнча коомдук пикир карама-каршылыктуу, бирок жалпысынан мындай зомбулукка жол берүү деңгээли жогору. Биздин өлкөдө ар кандай суроолорго жооп берип жатып аялын уруп же сабаган күйөөсүн актоого даяр болгондордун үлүшү 32%дан 47%га чейин. Күйөөсү эч качан урганга да аракет кылбаганын ачык айткан аялдар 45% түзөт – жарымынан аз. Аялын бир жолу урган эркек эртедир-кечтир кайталайт: күйөөсүн бир жолу урган аялдар кайра-кайра токмок жеген аялдарга караганда азыраак.

Көбүнчө аялын сабаган эркектер болгон окуя үчүн аны күнөөлөгөн учурлар болот. Чыр-чатактын башталышында аны күнөөлөгөнү өздөрүнө караганда дээрлик 5 эсе көп, ал эми анын «жаман» же «татыксыз» жүрүм-турумун өздөрүнө караганда 3 эсе көп айтышат.

Мамилелердеги физикалык зомбулуктун динамикасы көбүнчө татаал. Физикалык зомбулук башка орой же зордук-зомбулук жүрүм-туруму үчүн “акыркы аялдама” болушу мүмкүн, мисалы, коркутуу, коркутуу жана обочолонуу, манипуляциялоо жана жеке эркиндигин башка чектөөлөр аркылуу жабырлануучунун өзүн-өзү аңдап билүүсүн чектөө (Балдарды, анын ичинде үйдө денелик жазалоонун бардык түрлөрүнө тыюу салган мамлекеттер, 2022). Физикалык зомбулукка биринчи жардам көрсөтүүдөн качуу, уйку качуу, баңгизаттарды же спирт ичимдиктерин мажбурлап колдонуу кирет (Балдарга карата зомбулукту токтотуу, 2022). Жабырлануучуга эмоционалдык зыян келтирүү максатында башка максаттарга, мисалы, балдарга же үй жаныбарларына денеге зыян келтирүү да физикалык зомбулуктун бир түрү болушу мүмкүн (Балдарды, анын ичинде үйдө денелик жазалоонун бардык түрлөрүнө тыюу салган мамлекеттер, 2022). Үй-бүлөлүк зомбулуктун түрлөрүндө муунтууга олуттуу көңүл бурулган (Балдарга карата зомбулукту токтотуу, 2022). Бул азыр үй-бүлөлүк зомбулуктун эң өлүмгө дуушар болгон түрлөрүнүн бири катары таанылды; бирок сырткы травматизмдин жетишсиздигинен, ошондой эле бул чөйрөдө коомдук аң-сезимдин жана медициналык билимдин жоктугунан улам муунтуу көбүнчө жашыруун көйгөй болуп саналат (Wikipedia). Салт боюнча, коомдогу зордук-зомбулуктун ар кандай көйгөйлөрүнө келгенде, илимий ойлордун көңүлү түз физикалык зомбулукка бурулган. Бул физикалык зордук-зомбулуктун эң ачык жана токтоосуз мүнөзгө ээ болгондугу, анын башка көрүнүштөрү жөнүндө айтууга болбой тургандыгы анык. Экинчиден, алар коомдогу зордук-зомбулуктун ар кандай формаларынын жалпы негизин табуу аракетиңде ага кайрылышат, «жамандык» деп аталган: К. Лоренц, өз изилдөөсүндө сиздер билесиздер, зомбулуктун кесепети инсандын өзүн-өзү баалоосун төмөндөтүп үй-бүлөнүн бузулушуна алып келет, дал ушундай кылат деп ырастайт. Акырында, үчүнчүдөн, коомдогу зордук-зомбулук социализмдин формасы катары, б.а. өзгөчө социалдык кубулуш - натурализмдин жана психологиянын, сойлоп жүрүүчү эмпиризмдин ар кандай формаларына каршы түшүнүү үчүн эң чоң кыйынчылыкты жаратат.

Физикалык зомбулуктун оор көрүнүштөрү - коомдук турмушта, үй-бүлөдө, инсандар

аралык мамилелерде: мушташуу, уруп-сабоо, адамдарга жана жаныбарларга, үй-бүлө мүчөлөрүнө, камактагыларга ырайымсыз мамиле кылуу, садизм жана мазохизм көрүнүштөрү, эркиндигинен ажыратуу жайларында кыйноо, адам өлтүрүү жана физикалык жана психикалык ден соолукка оор залал келтирүү - социалдык, психологиялык, укуктук, саясий жана педагогикалык башкарууга (алдын алуу, алдын алуу жана жоюуга чейин кескин чектөө) тийиш болгон проблемалардын өтө маанилүү комплексин түзөт.

Адамзаттын аң-сезимдүү тарыхында көптөгөн авторлор өздөрүнүн изилдөө иштерин физикалык зомбулуктун инстинктивдүү негиздерине арнашкан. Модерндүүлүк жана модерндүүлүк идеялары менен гана чектелип, көз караштары күчтүү таасир тийгизген, албетте, психоанализ (З. Фрейд), биоэтика (К. Лоренц) белгилей кетүү керек.

Бул талаш-тартыштын жыйынтыгын чыгарган белгилүү резюме катары дагы бир орусиялык жазуучу Красиковдун позициясын келтирүүгө болот. Түр ичиндеги агрессиянын жалпы эволюциялык мааниси, деп белгилейт ал, ресурстары чектелүү шартта көбөйүүнүн ийгилигин жогорулатуунун жолдорунун бири болуп саналат. Ал кеңири аймакка түрлөрдүн өкүлдөрүн таратып, ошону менен колдо болгон азык-түлүк ресурстарын максималдуу пайдаланууну камсыз кылат. Агрессия сексуалдык тандоону оптималдаштырат, административдик жана бийлик структураларын, биологиялык жамааттардагы иерархияларды уюштурат (Красиков, 2025). Биологиялык маанилер адамдын агрессивдүүлүгүндө да бар, бирок бул жерде алар экспрессиянын башка формаларына ээ болот: алар биологиялык функциядан бөлүнүп, символдор менен маанилердин өзгөчө “адам дүйнөсүнө” баш ийүүчү элемент катары киргизилген. Адамдын агрессивдүү сапаты аң-сезимдин символикалык дүйнөсүнүн алкагында келип чыгат. Көпчүлүк учурларда, буга заманбап психология көңүл бурбайт, мында негизинен реактивдүү, ситуациялык, импульсивдүү агрессия иликтенет жана изилдөө практикасынын өзү бир жолку – адамдарды турмуштук контексттен чыгарып, жасалма контекстке коюуга негизделген.

Адамдын жашоосу жана ага мүнөздүү сапаттар, анын ичинде агрессия узак мөөнөттүү, туруктуу контексте, экзистенциалдык ырааттуулукта жаралат. Адамдын агрессивдүүлүгү - жек көрүү, жеке таарыныч тажрыйбасы, кастык, өч алуу аң-сезими, мааниге умтулуу, эркиндикке умтулуу ж. Дал ушул семантикалык тизмектер адамдын агрессивдүүлүгүн уюштурат. Албетте, көпчүлүк учурда психологдор изилдеген мурдагы, биологиялык агрессивдүүлүктүн формалары да сакталып калган, бирок жаңы, иш жүзүндө адамдык агрессивдүүлүк алдыга чыгат. Анын негизги сапаттары төмөнкүдөй. Биринчиден, бул узак мөөнөттүү, багыттуу жана ырааттуу. Агрессия «саясат» болуп калат, жеке адамдардын жана топтордун функциясы. Экинчиден, адамдын агрессиясы аң-сезимдин структурасы, кыялданууда (пландоодо) реалдуу иш-аракетти алдын ала караган жана негиздөөчү идеалдуу модель катары чыгат. Үчүнчүдөн, агрессивдүүлүктүн адамдык формасы пайда болот – «алдын алуу», ал күтүү рефлексиясынын өнүгүшүнөн, агрессиянын когнитивдик камсыздалышынын жогорулашынан келип чыгат. Төртүнчүдөн, адамдын агрессиясы рационалдуу болуп саналат, бул пландарды жана алардын мүмкүн болуучу «баасын» (өч алуу, алдын ала айтууга мүмкүн болгон зыян) эсептөөдө көрүнөт. Бешинчиден, адам агрессиясынын экспрессивдүү каражаттарынын бир топ кеңири диапозону бар, ал көптөгөн кыйыр, ортомчу формаларды, жабуу жана алдамчылык системаларын камтыйт. Акыр-аягы, алтынчыдан, адамдын агрессивдүүлүгү инверсияга жөндөмдүү - так өзүнүн туруктуулугу, акыл-эстүүлүгү жана мааниси менен. Бул анын тынчтандыруу, өзгөртүү мүмкүнчүлүгү.

Адамдын агрессивдүүлүгү – бул тигил же бул даражада башка жандыкка зыян

келтирүүчү, экспрессивдүү каражаттардын кеңири спектрине ээ болгон кабылдануу. Бул алардын үй-бүлө шарттарында жашоо мейкиндигин, ресурстарды, интенсивдүүлүктү жана маанилүү зоналарды үзгүлтүксүз активдүү кайра бөлүштүрүү. Адамдын агрессивдүүлүгүнүн жалпы формалдуу структурасы төмөнкүдөй. "Жүк ташуучулар" жана "максаттар" критерийлерин колдонуу менен агрессивдүүлүктүн макродеңгээлин (субъектилер - топтор) жана микродеңгээлдерин (субъекттер - индивиддер) айырмалоого болот. Макродеңгээлде менчиктин жана бийликтин негизги социалдык конфигурациялары «диктант» жана «протесттик ишмердүүлүк» түрүндө ишке ашырылат. Диктат – зордук-зомбулук, агрессия коркунучу астында мажбурлоо тартиби. Анын максаты жашоо ресурстарын бул пайдалуу бөлүштүрүүнү же эксплуатациялоону артыкчылыктуу жана колдоо болуп саналат. Протесттик активдүүлүк дагы агрессиянын бир түрү болуп саналат, мында “протест” жабуунун идеологиялык формасы, жаңы кайра бөлүштүрүү үчүн күрөштө кошумча моралдык ресурс болуп саналат. Микродеңгээлде, индивидуалдык социалдык мейкиндикте ошол эле кайра бөлүштүрүү үчүн күрөш жүрүп жатат, кээ бирлеринин өзүн ийгиликтүү ырастоо түрүндөгү социалдык чөйрөнүн микроконфигурациясы (талап коюу, басуу, моралдык-психологиялык зыян келтирүү) байкалат, мааниси жана таасири боюнча капиталды басып алуу) жана баш ийүү, таарынган көпчүлүктүн кыжырдануусу.

Сексуалдык зомбулук – бул ар кандай сексуалдык акт, сексуалдык катнаш аракети, сексуалдык маанидеги керексиз сөздөр же иннуендер, же мажбурлоо актылары жана мажбурлоо жолу менен адамды өзүнүн сексуалдуулугуна каршы буруу аракети. Бул – күч колдонуу, коркутуу же шантаж (зордуктоо) аркылуу сексуалдык актыга мажбурлоо, сексуалдык аракеттер аркылуу ооруну же ден-соолукка зыян келтирүү, жабырлануучунун сексуалдык муктаждыктарын катуу тануу, жабырлануучу үчүн жол берилгис формада сексуалдык актыга мажбурлоо.

Психологиялык зомбулук аялдарга карата үй-бүлө ичиндеги зомбулуктун андан кем эмес коркунучтуу жана кеңири тараган түрү болуп саналат. Зордук-зомбулуктун бул түрү анын муктаждыктарына кайдыгер мамиледе, жылуу, кунт коюп, мээримдүү мамиленин жоктугунан жана бүтпөгөн шылдыңдоо, мыскыл сөздөр, ирония колдонуу менен көрүнөт. Абрахам Маслоунун муктаждыктар пирамидасын кармансак, анда аялдарда басылган муктаждыктардын төмөнкү иерархиясын алабыз.

- аялдын турмуштук, биологиялык муктаждыктарына көңүл бурбай;
- коопсуздук муктаждыктары;
- топко кирүү зарылчылыгы (аял өзүнүн бардык аракеттеринде жана иштеринде күйөөсүнө гана таандык болушу керек);
- билимге болгон муктаждык (билим берүүгө тыюу салуу);
- есиптик чөйрөдө өзүн-өзү ишке ашыруу муктаждыктары (ишке тыюу салуу, карьералык өсүү).

Психологиялык зордук-зомбулук – бул адамдын өзүн коркутуп, коркутуп-үркүткөн, адамгерчиликтен ажыраткан же өзүн-өзү сыйлоо сезимин системалуу түрдө түшүргөн жүрүм-турум үлгүсү. Стамбул конвенциясына ылайык психологиялык зомбулук – «мажбурлоонун же коркутуулардын натыйжасында адамдын психологиялык бүтүндүгүнө олуттуу зыян келтирген атайылап жүрүм-турум» (Чельшев, 2016).

Психологиялык зомбулукту талдоодо көбүнчө эмоционалдык зомбулук камтылат жана аны коркутуу, обочолонуу, эл алдында басынтуу, тынымсыз сындoo, дайыма жеке девальвация катары карайт. Сталкинг психологиялык коркутуунун кеңири таралган түрү жана көбүнчө

мурунку же азыркы жубайлар тарабынан жасалат (Шестаков, 1996). Жабырлануучулар башка адам аларды дээрлик толугу менен көзөмөлдөйт деп ойлошот, бул мамиледеги бийликтин динамикасына чоң таасирин тийгизет (Гаухман, 2013). Жабырлануучулар көбүнчө депрессиядан жабыркайт, бул кошумча оорулардын, атап айтканда, тамактануунун бузулушунун (Wikipedia), ошондой эле өзүн-өзү өлтүрүүнүн же баңгизатты колдонуунун (Балдарды, анын ичинде үйдө денелик жазалоонун бардык түрлөрүнө тыюу салган мамлекеттер, 2022), (Балдарга карата зомбулукту токтотуу, 2022), (Красиков, 2025), тобокелдигине алып келет.

Эмоционалдык-психологиялык зордук-зомбулук кемсинтүү, коркутуу, мажбурлоо жана обочолонуу менен көрсөтүлөт. Бул оозеки кордоо, ойлорду, сезимдерди, пикирлерди, ишенимдерди, аракеттерди тынымсыз сыңдоо; дайыма суракка алуу, шантаж, балдарды таштап кетем жана өзүң менен ала кетем деп коркутуу, өзүнө, жабырлануучуга же балдарга зомбулук көрсөтөм деп коркутуу, балдарга, ата-энелерге, үй жаныбарларына зомбулук көрсөтүү же мүлкүн жок кылуу, жабырлануучунун баарлашуу чөйрөсүн көзөмөлдөө же чектөө, телефон аркылуу сүйлөшүү; көрүнүшү өтө көрө албастык, куугунтук, бардык көйгөйлөр үчүн өнөктөштү күнөөлөп, уктап, тамактануу. Буга динди, дүйнө таанымды өзгөртүүгө, жашоо баалуулуктарын тайуу мажбурлоого кирет.

Кыргыз үй-бүлөлөрүндө аялдардын дээрлик 70%ы күйөөлөрү тарабынан психологиялык зомбулук көрүнүшүнө туш болушкан: алар кемсинтилген, анын ичинде сөгүнгөн, же алардын инсандыгын кемсинтип сындашкан, же тыюу салынган же коркутуулар болгон. Аялына психологиялык кысым көрсөтүүнүн ар кандай ыкмаларын колдонгон эркектердин басымдуу көпчүлүгү үчүн бул басым "аялына өз ордун көрсөтүү" каалоосу же анын өз ордун билгендигине ишенүү менен тыгыз байланышта. Эркектер аялдарын өз ордуна койгон сайын, кемсинткен сөздөрдү айтышкан ж.б.у.с. ошончолук аялдарына коркуу сезимин сиңирип, алардын акылын манипуляциялап, өз эркине баш ийдирерине ишенишет.

Экономикалык зомбулук - өнөктөштү көзөмөлдөө үчүн акчаны колдонуу. Бул балдарды колдоодон баш тартуу, финансылык чечимдерди жалгыз кабыл алуу, өнөктөш акча сурап, ар кандай чыгашаларды эсепке алууга аргасыз болгон кырдаалды түзүү, кирешени кармап калуу, үй-бүлөнүн акчасын ысырап кылуу, жумушка тыюу салуу, иштөө, тапкан акчасын алуу. Эркектердин 40% жакыны аялын колдогон күйөө анын үстүнөн кандайдыр бир күчкө ээ болот деп эсептешет (мисалы, анын иштөөсүнө тыюу салышы мүмкүн). Күйөөлөр - экономикалык зордукчулар - өздөрүнүн аракеттеринин натыйжасында бир катар жеңилдиктерди алышат. Алардын негизгилери: үй-бүлөлүк акчаны эркектердин пайдасына кайра бөлүштүрүү; аялынын жүрүм-турумуна көзөмөлгө алуу; үй-бүлөлүк акчаны көзөмөлгө алуу. Аялына иштөөгө/окууга/карьера жасоого тыюу салган же аялынын эмгегин сындаган күйөөлөр мындай тыюу салбагандарга караганда аялдарына карата экономикалык зордук-зомбулукка дуушар болушат.

Акыркы жылдардагы бир катар изилдөөлөрдө экономикалык зомбулук көп учурда финансылык зомбулук түшүнүгү менен айкалышып, өнөктөштөрдүн бири экинчи өнөктөшүнүн экономикалык ресурстарга жетүүсүн көзөмөлдөгөн зомбулуктун бир түрү катары каралат (Красиков, 2025). Жубайлардын, өнөктөштөрдүн ортосундагы мүлктүк мамилелердин режими контролдоо каражаты катары колдонулат. Экономикалык зомбулукка жубайынын ресурстарды табуусуна тыюу салуу, жабырлануучунун ресурстарды колдонуусун чектөө же жабырлануучунун экономикалык ресурстарын өз кызыкчылыгына пайдалануу кирет. Экономикалык зордук-зомбулук жабырлануучунун өзүн-өзү багуу мүмкүнчүлүгүн азайтып,

зомбулук көрсөткөн адамдан көз карандылыгын жогорулатат, ошондой эле билимге, ишке орношууга жана карьералык өсүүгө мүмкүнчүлүктү азайтат. Батыш психологдору зомбулуктун бул түрүн кеңири изилдешет, көптөгөн түрлөрү менен көрсөтүлөт. Документке кол коюуга, буюмдарды сатууга же керээзди өзгөртүүгө үй-бүлө мүчөсүнө кысым же мажбурлоо зомбулуктун түрү саналат.

Корутунду

Психологдор зордук-зомбулуктун формаларын карап чыгып, алар экономикалык зордук-зомбулуктун терс кесепеттерин да келтиришет, качан жабырлануучуга чөнтөк акчасы берилиши мүмкүн, бул чыгымдарды кылдаттык менен көзөмөлдөөгө жана кыянаттык кылуучунун макулдугусуз чыгымдарга тыюу салууга мүмкүндүк берет. Бул карыздын топтолушуна же жабырлануучунун аманаттарынын түгөнүшүнө алып келиши мүмкүн. Сарпталган акча боюнча пикир келишпестик кошумча физикалык, сексуалдык же эмоционалдык зомбулук менен өч алууга алып келиши мүмкүн. Жогоруда айтылган зомбулуктун түрлөрү Кыргызстандагы КОВИД учурунда үй-бүлөлөрдө кездешбей койгон жок. Биздин телефондор саламаттыкты сактоо министрлигинин КОЛЛ центринде, социалдык тармактарда, ММК байма бай айтылып, чыгып туруусу, муктаж болгон инсандарга кайрылууга мүмкүнчүлүк жаратты.

Ошону менен бирге обсервацияда иштеген дарыгерлерге жана медициналык кызматкерлерге да психологиялык жардам көрсөтүлүп турду. Биз жүздөгөн медициналык кызматкерлерди камтыган пандемиядан улам миңдеген адамдардын өмүрүн алган кайгылуу жыйынтыктарды жыйынтыктай алабыз. Анткени ал кезде COVID-19 вирусу эч кимди аябады, биздин элдерде психикалык билимдер жок экендиги көптөгөн жабыр тартууларга алып келди. Себеби, жакындарынан айрылган жарандарыбыз психикалык жактан ооруп, иммунитетти төмөндөп, коронавирус жуктуруп алганына коркуулары көбөйүп, психосоматикалык бузулуулары арбый баштады. Ал кезде ар бир муктаж болгон адамга өз убагында психологиялык жардам көрсөтүп, жакынкы күндүзгү ооруканага жөнөткөн психологдордун ролу чоң болчу. Психологдор кризистик психологдорго да, калкка бул кызматты көрсөтүү үчүн атайын ачылган штабдарга, мобилдик ооруканалардын жана колл-борборлордун кызматкерлерине да суроолорго жооп берүүнү сунушташты.

Дистанттык окутуу башталганда мектеп окуучулары үчүн психологдордун ролу дагы эле маанилүү болгон, ата-энелер, мугалимдер жана өспүрүмдөр аларга жардам жана колдоо сурап кайрылышкан. Өзгөчө Ысык-Көл облусунда жана башка аймактарда өспүрүмдөрдүн өз жанын кыюулары Кыргызстандын билим берүү тармагын дүрбөлөңгө салды. Андан соң, ОшМУнун психология кафедрасы менен биргеликте Кыргызстандын бардык аймактарындагы психологдор, активисттер өспүрүмдөргө өз убагында психологиялык жардам көрсөтүү максатында «Пандемия учурунда өспүрүмдөрдүн адаптациялоо көндүмдөрүн өнүктүрүү»-деген аталыштагы онлайн конференциясын өткөрүлүп, бир топ маселелер талкууланды.

Мурдагы билим берүү жана илим министри, профессор Исаков К. А. интервьюсунда: «Пандемия маалында психологдор элибизге, мугалимдерге, окуучуларга жана ата-энелерге психологиялык жардам көрсөтүп, чоң роль ойноду. Алардын эмгегине басым жасоо зарыл иш»-деген сөзүн баса белгилөө зарыл. Аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдүн балдарына, мигранттардын ата-энелерине жана балдарына дистанттык психологиялык жардам, бийлик органдарына социалдык-гуманитардык жардамдар көрсөтүлүп, райондук билим берүү бөлүмдөрүнө маалымат берилди. Кыргызстан психологдору тарабынан көрсөтүлгөн медициналык жана психологиялык жардам абдан маанилүү болгон жана азыр коронавирустук инфекция коркунучуна кабылган калк менен иштөөдө негизги басым болуп калууда, анткени

жалпы иммунитеттин төмөндөшү, жашоонун көрсөткүчтөрүн жоготуу жана жалпы чарчоо байкалууда. адамдардын денесин күчтөндүрүп, алардын келечегине болгон ишениминен ажыратат. Ар бир жаран психологиялык билимдерин калыптандыруусу-учур талабы бойдон кала бермекчи.

Адабияттар

- Балдарды, анын ичинде үйдө денелик жазалоонун бардык түрлөрүнө тыюу салган мамлекеттер. (2019). [Электрондук ресурс]. URL: <https://endcorporalpunishment.org/countdown/>
- Балдарды коргоо. (2023). [Электрондук ресурс]. URL: <https://www.unicef.org/kyrgyzstan/ky/protecting-children>
- Гаухман, Л. Д. (2013). Квалификация преступлений: закон, теория, практика (311). ЮрИнфоР.
- Красиков А. (2025). Официальный сайт [Электрондук ресурс]. URL: <https://krasikov-aleksey.ru/>
- Медико-социальные аспекты нервно-психического здоровья населения. Организация психоневрологической помощи. (2016). StudFiles. [Электрондук ресурс]. URL: <https://studfile.net/preview/5016559/page:19/>
- Челышев, П. В. (2016). Платон об идеальных и ложных философах. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*, (3(2)), 341–346.
- Шестаков, Д. (1996). Семейная криминология: семья-конфликт-преступление (264).